

Türk Tarihinde Çince Kaynaklar Nasıl Kullanılmalı?

Konuralp Ercilasun*

20. yüzyılın başında genç Türkiye Cumhuriyeti, Türk tarihinin araştırılması için çeşitli atılımlar yaptı. Bunlardan en önemlileri, Atatürk'ün kurduğu Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesidir. Bu üç kurum ile Atatürk, Türk tarihinin, dilinin ve kültürünün modern ilmi metotlar kullanılarak araştırılmasını sağlamayı amaçladı. Bu sebeple Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde sadece Tarih, Türk Dili, Coğrafya ve benzeri kültürel alanları araştırarak bölümleri kurmakla kalmadı. Bunların yanında Türk tarihi ile ilgili kaynak araştırmaları yapmak için gerekli diller ile batıdaki yeni araştırmaları takip etmek için gerekli dilleri içeren bölümleri de kurdu. Bunlardan biri de Sinoloji idi. Bu bölümün kurulmasıyla sadece Türk tarihi ile ilgili Çince kaynakların değerlendirilmesi değil, ayrıca doğrudan Çin tarih ve kültürünün de araştırılması da genç Türkiye Cumhuriyetinin ilmi atılımlarından biri hâline geldi. Böylece Çinceye hâkim bilim adamları yetişerek Çince kaynakları Türk tarihi açısından değerlendirmeye başladılar. Aradan geçen yaklaşık seksen yıllık sürede bazı Çince kaynakların neşirleri yapıldı. Bunun yanında doğrudan Çince kaynaklara dayanan birçok araştırma eseri de verildi. Böylece günümüzde eski dönem Türk tarihi hakkında hâlâ yeterli olmasa da, hatırı sayılır bir bilgi birikimi oluştu.

Türk tarihçiliğinin eski dönem için Çince kaynaklara eğilmesi gerekliydi. Çünkü Çince kaynaklar Türk tarihinin en eski devirlerini araştırmada en önemli kaynaklar arasındadır. Bu sebeple bu kaynakların tenkitli neşirleri değerli bir boşluğu doldurur. Bunlar, tarihimizin Gök Türkler devrine kadar olan dönemi için adeta yegâne yazılı kaynak hüviyetini taşımaktadırlar. Gök Türk devrinden itibaren kendi Bengü taşlarımızın yanı sıra batılı kaynaklar da devreye girer ve bu sebeple karşılaştırma imkânı doğar. İlerleyen zamanlarda ise kaynak çeşitliliğindeki artış, bu karşılaştırmaların daha rahat yapılmasını sağlar. Bu şekildeki karşılaştırmalar Çince kaynakların niteliği ve değerini gerçekçi bir şekilde ortaya koymaya yarar.

Gök Türk öncesi dönemde Çince kaynakları karşılaştırma imkânı azalır.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, konuralp.ercilasun@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-5344-7194

Karşılaştırma yapılamaması, araştırmalarda, birçok bilim adamının Çince kaynaklardaki sözleri doğrudan doğruya kabul edip aktarmalarına yol açmıştır. Bu sebeple yakın dönemlerde Çince kaynaklar, başka kaynaklarla karşılaştırılabilir daha gerçekçi bir perspektif ortaya konabilmekteyken eski devirlerin yazımında araştırmacılar bazen farkında olmadan bu gerçekçi bakıştan uzaklaşabilmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi günümüzde Çince kaynak neşirleri belli bir seviyeye ulaştı. Artık, bunları daha derinlemesine inceleme aşamasına geçmeye imkân sağlayan bir zemin de oluştu. Yakın zamanlara kadar Çince kaynakların değerlendirilebilmesi için tarih metodolojisinin iç tenkit ve dış tenkit unsurları çok kullanılmıyordu. Bunun bir sebebi de bu tenkitlerin dayanacağı temel bilgilere ulaşmanın zorluğu idi. Günümüzde ise Çince kaynakların yazım sürecindeki temel bilgilerin birçoğu açığa çıkmış, bu sayede iç ve dış tenkit için elverişli zemin oluşmuştur. Bu süreçte kaynakların yazım amacı, yazım tarihi ve terminolojisi dikkate alınmalıdır. Bu sebeple bildirimizde bu kaynakları kullanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini özetlemeye çalıştık. Dolayısıyla bildirimizde ana kaynak olarak Çince kaynaklar kullanılmıştır. Ayrıca Zeki Velidi Togan'ın metot konusunda üzerinde durduğu iç, dış tenkit ve yorumlama yollarından faydalanılmıştır.¹

Bildiride öncelikle ülkemizde Çince kaynakların neşirlerinde gelinen nokta kısaca özetlenecektir. Sonra genellikle Çincenin ilk ele alınan kaynakları olan hanedan tarihlerinin özellikleri üzerinde durulacaktır. Burada yazılış amaçlarına da değinilecektir. Kaynakların yazılış tarihleri ile kapsamlarından çeşitli karşılaştırmalar yapılacaktır. Kaynakların fizikî problemlerine temas edilecektir. Bunlar arasında kaynakların yazıldığı materyaller, kayıplar ve ikameler vardır. Diğer bir temas konusu metin içeriklerindeki birbiriyle çelişkili ifadelerdir. Bunlara örnek verilecektir. Çin kaynaklarının merak ettiğimiz her soruya cevapları bulunmadığından bahisle bunun sebepleri araştırılacaktır. Bildiride ele alınacak konulardan biri de kaynaklarda kültür farklılığından dolayı bazı yanlış anlamaların mevcut olmasıdır. Bütün bunlardan sonra genel bir değerlendirmeye bildiri sonuçlandırılacaktır.

Türkçe Metin Neşirleri

Girişte değinildiği üzere bugüne kadar Çince kaynaklardan yapılan neşirler belli bir seviyeye ulaştı. Bir başka yazımızda² bu neşirlerin neşirleri esas alınarak

1 İç ve dış tenkidin unsurları için bk. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, İstanbul, Enderun, 1985, s. 75-106.

2 Konuralp Ercilasun, "Türk Tarihi ile İlgili Çince Kaynak Neşirleri Üzerine", *Eski Devirlerden Günümüze Türk Tarihinin Çince Kaynakları Uluslararası Sempozyumu*, 10 Mayıs 2018, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi (baskıda).

bir tasnif ve dökümü yapılmıştı. Bu sebeple burada üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır. Burada dönemlerine göre belgeleri neşreden neşirler verilecektir.

Hun devri belgelerine baktığımız zaman neşirlerin Sinolojinin ülkemizdeki kurucusu Wolfram Eberhard'la başladığı görülür. Bundan sonra Bahaeddin Ögel'in yorumlu neşirleri dikkat çeker. Hanedan tarihlerindeki Türklerle ilgili bölümlerin neşirlerinde Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun ve Pulat Otkan'ın çalışmaları vardır. Nuraniye Hidayet Ekrem, bir seyahatname neşri yapmıştır. Kürşat Yıldırım'ın da hanedan tarihi dışı belge neşirleri vardır. Hunlarla Gök Türkler arasına gelen 3-6. yüzyıllardaki olayları konu alan bazı belgeler Gürhan Kırilen ve Kürşat Yıldırım tarafından neşredilmiştir.

Türk tarihinin popüler dönemlerinden Gök Türk dönemiyle ilgili belgeler de, neşirler de daha çoktur. Bu devir belgelerini neşredenler arasında önde gelenler İsenbike Togan, Ahmet Taşağal ve Chang Jen-T'ang'dır. Bunun yanında bir seyahatname Erkin Ekrem ve Gürhan Kırilen tarafından ayrı ayrı neşredilmiştir. Diğer yandan Çin'deki Türkler ile ilgili Bülent Okay'ın ve yine Çin'deki Gök Türk komutanları ile ilgili Gökçen Kapusuzoğlu'nun neşirleri bulunmaktadır. Bunların dışında vaktiyle Chavannes ve Liu Mau-tsai'in yapmış oldukları neşirler, Fransızca ve Almandan dilimize aktarılmıştır.

Uygur devri belgelerine bakıldığında bu devir belgelerinin büyük çoğunluğu Gülçin Çandarlıoğlu tarafından neşredilmiştir. Ayrıca bu devre denk gelen Çin'de An Lu-şan isyanı ve kurduğu devletle ilgili belgeler, Tilla Deniz Baykuzu tarafından neşredildi. Doğu Türkistan Uygurları ile ilgili bir seyahatname de Özkan İzgi tarafından neşredilmiştir. Yine aynı dönemdeki Şato Türkleri ile ilgili metinler Gülçin Çandarlıoğlu tarafından dilimize kazandırılmıştır.

Daha sonraki devirlere gelince Bahaeddin Ögel ve T'ang Ch'i'nin Çingiz ve Kubilay Hanlığı devirlerinden Türk ve Moğollarla ilgili birçok belgeyi neşrettiklerini söyleyebiliriz. Temür devrinden bir seyahatname Gülçin Çandarlıoğlu tarafından neşredilmiştir. Ch'en Ch'in-Lung ve Kürşat Yıldırım'ın 19. yüzyıl Doğu Türkistan'ı ile ilgili belge neşirleri bulunmaktadır. Son olarak Gürhan Kırilen ve Giray Fidan Osmanlılarla ilgili bir seyahatnameyi ayrı ayrı neşretmişlerdir.

Çin Hanedan Tarihlerinin Özellikleri

Şimdi Çin kaynaklarının bir türü olan Çin hanedan tarihlerinden ve bunların özelliklerinden bahsedilecektir. Çin'de her hanedanın tarihinin yazılması geleneği çok erken başladı. Bu geleneğe göre her yeni kurulan devlet veya hanedan,

kendisinden önceki devlet zamanında olan olayları anlatan bir tarih yazardı. Bunlardan önce ise en eski zamanlardan kendi zamanına kadar gelen olayları anlatan tarihler mevcuttur.

Bu türe resmî hanedan tarihleri diyebiliriz. Bunlar, devlet görevlisi tarihçiler tarafından yazılırdı. Yüzyıllar içerisinde bu türün yazım tarzı bir gelenek hâline geldi ve belli parçalardan oluşmaya başladı. Resmî hanedan tarihlerinin yazılışının temel amacı, mevcut hanedanın meşru bir hâkimiyet olduğunu ispatlamaktır. Yani bu kaynaklar, her şeyden önce Çinlilerin kendileri için kaleme alınmıştı. Türkler hakkında bilgi vermek birinci amaç değildi. Dolayısıyla kaynakların bazı ön kabulleri vardı.

Ön kabullerden bir tanesi; eski hanedanın, ülkeye doğruluk ve adaletle hâkim olduğunu, ancak daha sonra her yerde isyanlar çıktığını, eski hanedanın yönetemez hâle geldiğini ve bu sebeple o hanedanın artık düşmesinin tabii olduğunu anlatmaktır. İşte hakkında kitap yazılan o hanedan, meşruiyetini kaybettiği için şimdi bu kitabı kaleme alan hanedanın iş başına gelmesi elzemdi. Böylece yeni hanedan, Çin'i kargaşadan kurtarmış ve huzur getirmiş bir yönetimi simgeliyordu. Eski hanedan artık yıkılıp gitmişti. Kitabı kaleme alanlar, eski hanedanın arşivinden yararlanan, ama yeni hanedana hizmet eden memurlardı.

Diğer bir ön kabul ise hanedanlarla ilgili değildi. Genel olarak Çin devlet anlayışıyla ilgiliydi. Yüzyıllar içerisinde Çin'in iç bölgelerinde farklı kavim ve kültürlerin birbiriyle harmanlanmasından bir ortak kültür ve ortak dünya görüşü çıkmıştı. Bu ortak dünya görüşü yarı dinî bir özellik de taşıyordu. Buna göre Çin hükümdarı, Gök'ün oğluydu.³ Yukarda Gök vardı, yeryüzünde ise onun oğlu olan hükümdar ve hükümdarın tebaası olan halk... Bu anlayış, yeryüzünde tek bir hükümdarın varlığını kabul ediyordu. Bu temel düşüncenin tabii uzantısı ise bütün dünyayı bu tek hükümdara bağlı saymaktır. Bunlar, Çin hâkimiyet anlayışında gittikçe genişleyen halkalar şeklinde ifade edilirdi. Sembolik olarak belirtmek gerekirse en küçük halka sarayı ve başkenti oluşturur, bir sonraki halka başkent çevresindeki merkez bölgeyi, bir sonraki, o zamanki Çin'i, daha geniş bir halka Çin'in komşu milletlerini ve ondan geniş bir son halka da bütün dünyayı içine alırdı. En küçük halka Çin hükümdarının hâkimiyetini en sıkı hisseden ve

3 Eberhard ve Kafesoğlu'na göre Çin'in esas kültü yer kültüydü. Gök kültü ise bozkırdan gelmişti (Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 33; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, Ötüken, 2002, s. 63) Ama daha milattan önceki zamanlarda bile Çin, bu Gök kültünü içselleştirmiş ve kendi kültürünün bir parçası hâline getirmişti.

en makbul tebaanın olduğu halkaydı. Halkalar genişleyip uzaklaştıkça, daha az bağlı tebaaların bulunduğu bölgelere ulaşırdı. Bir insan topluluğu ne kadar uzaksa o kadar az bağlıydı ve o kadar az makbuldü. Ama ne kadar uzak olursa olsun, ne kadar az olursa olsun neticede bağlıydı. Dolayısıyla Çin hâkimiyet anlayışı, içine kapalı, dünyayı tanımaktan uzak ve gerçekçi olmayan bir bakış açısı taşıyordu. Bu sebeple, ülkenin adı için “Merkezî Ülke” (Cung-guo)⁴ veya “Yeryüzü” (Tien-şia: Göğün altı) gibi dünyanın merkezini veya bizatılı bütün dünyayı ifade eden kelimeler kullanılıyordu. Yine Hunların ataları anlatılırken gördüğümüz “Bağımlı Kırsal Alanlar”⁵ tabiri de bu anlayışın bir yansımasıydı.

Resmî hanedan tarihleri, yüzyıllar içerisinde bazı belli bölümleri içine alır oldular. Bazı hanedan tarihlerinde istisnaları olsa da bu kitaplar için dört temel bölümden bahsedebiliriz. Birinci temel bölüm Hükümdar Biyografileridir. Hükümdarın başta bulunduğu devir içerisinde meydana gelen olayları kronolojik bir şekilde anlatır. Bu anlatım sırasında olayların yıllarını belirtir. Bazen mevsim, ay, hatta gün ayrımına kadar iner. Bu anlamda tarihlendirme bakımından önemlidir. Diğer bir temel bölüm Tablolar adını taşır. Bu bölümde hanedan ailesi mensuplarının ve önemli devlet memurlarının buldukları görevler ve bunların tarihleri tablolar hâlinde listelenir. Üçüncü bir temel bölüm, Kayıtlar olarak adlandırılabilir. Bu bölümde astronomi, takvim, müzik, coğrafya, ekonomi ve hukuk gibi çok çeşitli konular işlenir. Son ana bölümün başlığına ise dilimizde Biyografi ve Monografiler

4 Ashında “Merkezî Ülke”nin başlangıçta bu kadar iddialı bir anlamı yoktu. Bu tabir, Batı Cou zamanında (M.Ö. 1046 – M.Ö. 771) görülmeye başlamıştı. O devirde sadece hâkim sülalenin oturduğu yeri ifade ediyordu. Cou’nun derebeylikler hâlinde organize olduğu düşünülürse “Merkezî Ülke” bir anlamda derebeyliklerin ortasında bulunan merkezdeki ülkeydi. Doğu Cou devrinde (M.Ö. 770 – M.Ö. 256) ise başkent doğuya taşınınca bu sefer bu tabir, yeni başkent ve çevresini ifade etmeye başlamıştı. Yani “Merkezî Ülke”, Cou hükümdarının doğrudan doğruya toprakları olan ve diğer derebeyliklerin ortasında yer alan Sarı Nehir boyundaki topraklardı. Bahar-Güz devresinin (M.Ö. 770 – M.Ö. 476) sonlarından itibaren tabirin kapsamı genişlemeye başladı. Bu tabirle artık sadece Cou toprakları değil, Sarı Nehir boyunda yer alan ortadaki diğer derebeyliklerin toprakları da ifade edilir oldu. Ancak bu tabir, coğrafi olarak merkeze uzak olan Çin ve Çu gibi derebeylikleri hâlâ içine almıyordu. Bu coğrafi tabir, bir yandan da kültürel anlam kazanmaya başlamıştı. Böylece “Merkezî Ülke” anlamı giderek belirginleşiyordu. Buna göre, Sarı Nehir kıvrımından okyanusa kadar ve güneyde de Yang-zi’ya kadar olan bölge, aynı kültürü paylaşan farklı siyasi hâkimiyetlerin olduğu “Merkezî Ülke” şeklinde beliriyordu (Endymion Wilkinson, *Chinese History: A Manual*, Cambridge, MA: Harvard University Asia Studies, 2000, 132). Nihayet M.Ö. 221’de “Merkezî Ülke”de tek bir devlet hâkim olunca bütün hâkimiyeti altındaki bölgeye “Merkezî Ülke” denmeye başladı. Böylece tabir Çin’in merkezindeki ülkeden adım adım evrilerek dünyanın merkezindeki ülkeye doğru dönüştü.

5 HŞ 3744; Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Ankara, TTK, 2015, s. 2.

demek uygun düşecektir. Burada büyük ölçüde sülalenin başlangıcından sonuna kadar önemli görevlerde bulunmuş veya çeşitli yararlıklar göstermiş kişilerin hayat hikâyeleri anlatılır. Sonlara doğru ise Çin'in komşu memleketlerindeki halklar ve milletler hakkında bilgiler verilir.

Türklerle ilgili bilgiler doğrudan doğruya bir veya daha fazla bölüm ayrılarak bu Monografiler bölümünde verilir. Diğer yandan Hükümdar Biyografileri kronoloji ve tarih verdikleri için bu Monografilerde bazen muğlak bırakılan tarihleri kontrol etmek açısından faydalı olurlar. Ayrıca bazen kaynağın, bahsedilen halk veya milletle ilgili önemli bir bilgiyi Monografiye yazmayı unuttuğu da görülebilir. Dolayısıyla başta Hükümdar Biyografileri olmak üzere kitabın diğer yerlerinde bulunup da esas Monografi bölümünde bulunmayan bilgilere rastlanması az değildir.

Hanedan tarihleri ile ilgili diğer bir konu, bu kaynakların anlattığı olaylar ve bunların yazılış tarihleri ile ilgilidir. Bazı hanedan tarihlerinin yazılış tarihleri ve içinde kapsadıkları zaman tabloda gösterilmiştir.

Tablo: Bazı Kaynakların Yazılış Tarihi ve Kapsamları⁶

Kaynak	Kapsadığı Zaman Dilimi	Yazılış Tarihi
Şi Ci (ŞC)	Mitolojik zaman – M.Ö. 1. yüzyıl	M.Ö. 1. yüzyıl
Han Şu (HŞ)	M.Ö. 210 – M.S. 25 (Hunlar bölümü mitolojik zamandan başlıyor)	M.S. 1-2. yüzyıl
San Guo Ci	85-284	3. yüzyıl
Hou Han Şu (HHŞ)	22-220	5. yüzyıl
Cin Şu	201-421	648
Song Şu	420-479	492-493
Wey Şu	386-550	551-554
Cou Şu	535-581	636
Eski Tang Tarihi	613-908	945
Yeni Tang Tarihi	614-907	1060

Tablo incelendiğinde bazı kaynakların önceki hanedanın bitmesinden hemen sonra bazılarının ise uzun zaman sonra kaleme alındığı görülür. Hemen sonra kaleme alınanların dahi kapsadıkları zaman dilimine bakıldığında kısa süren

6 Hanedan tarihleri ve Türkler hakkında verdikleri bilgiler ile ilgili bk. Sema Orsoy, "Çin'in Resmî Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, C 1, 2002, s. 554-572.

hanedanlar hariç olay anlatımına yine iki-üç asır öncesinden başlanmaktadır. Bunlar tabii ki Çin'in kendi tarihini anlatırken dikkatimizi çeken husustur. Yani kitapların Hükümdar Biyografileri kısmında görülen durumdur. Monografiler temel bölümünde komşu milletlerin anlatıldığı kısımlarda ise milletlerin kökenlerine inildiği için buralardaki zaman, hanedanın saltanat yıllarıyla sınırlı değildir. Tabloda örnek olarak *Han Şu*'daki Hunlar bölümünün kapsamı verilmiştir. *Han Şu* Hunlar Bölümü, mitolojik zamanlardan başlar ve Çin tarihinin kendi mitolojisiyle bir arada anlatılır. Dolayısıyla kaynakların kaleme alınışındaki bu hususlara dikkat edilmesi gerekir.

Kaynaklarda Görülebilecek Fizikî Problemler

Milattan önceki kaynaklar, bambular üzerine yazılmıştır. Bu sebeple Çince kaynakların çok eski tarihlerdeki bir bölümü Bambu Yıllıkları olarak anılır. Esasında özel isim olarak kullanılan Bambu Yıllıklarının dışındaki kaynaklar da bambulara yazılmıştı. Kaynakların fizikî materyalleri konusunda Loewe'nin kapsamlı bir araştırması vardır.

Loewe'ye göre ilk kaynaklardan *Şi Ci* ve *Han Şu*, bu şekilde bambular üzerine yazılmıştı. Çünkü kâğıdın bulunuşu M.S. 105'ti ve *Şi Ci* bu tarihten önce yazılmıştı. *Han Şu*'nun bitiş tarihi ise bundan kısa bir süre sonra idi. Fakat kâğıdın ucuzlaması ve yaygınlaşması bir iki yüzyıl sürdüğü için o da bambular üzerine yazılmıştı.⁷

Loewe, bambu yazımının üç problemi olduğundan bahseder. Bunlardan biri bambuların kırılmasıdır. Böylece kırılan kısımdaki karakterler kaybolur. Bu, bir metin kaybını getirir. İkinci problem, su veya nem dolayısıyla bambu üzerindeki yazımın silinmeye elverişli olmasıdır. Karakter ya silikleşerek zor okunur ya da hiç okunamaz. Dolayısıyla bambunun kırılmasına yakın bir etki bırakır. Üçüncü problem bambuları bağlayan ipin kopmasıdır. Bu durumda ipin koptuğu kısımdaki bambular dağılır ve kaybolmaya daha elverişli hâle gelir. Diğer yandan bambularda sıra numarası da yoktur. Bu yüzden belli bir süre sonra bu bambular yeniden toplanarak metin restore edilmek istendiğinde bambuların hangi sıraya konacağı ciddi ihtisas isteyen bir iştir. Bu şekilde sırası karışmış bir metnin yeniden 18. yüzyılda saray âlimlerince restore edildiğinin bir örneğini verir. Bir başka örnek de kayıp bölümlerdendir. Loewe'ye göre mesela *Şi Ci* yazıldıktan iki asır geçmeden 10 bölümü kaybolmuştur. Bunlar, ancak 3. veya 4. yüzyıldaki çalışmalar sonucu ikame edilmiştir. Bu yüzden Loewe, *Şi Ci*'nin Fergana Bölümünün kendisinden

7 M.A.N. Loewe, "Introduction", *China in Central Asia*, Leiden: E. J. Brill, 1979, s. 14.

sonra yazılmış olan *Han Şu*'dan faydalanılarak ikame edildiğini iddia eder.⁸ Metinlerdeki bu fiziki problemler dikkate alınmalıdır.

Kaynaklardaki Metin İçerikleri

Hanedan tarihleri farklı farklı hanedanları anlatmak üzere yazılmış olsa da özellikle komşu milletleri anlatan Monografi kısımlarında bazen aynı olayları anlattıkları da görülür. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi Monografi kısımlarındaki zaman, hanedanların zamanına uymaz. Daha eskilerdeki olaylardan da bahseder. Böyle olunca daha önceki kaynaklarda anlatılan olaylar tekrar anlatılır. Bu, aslında bize metinler arasında karşılaştırma yapma imkânı da verir. Bu karşılaştırmalarda olayların anlatımında çelişkiler göze çarpar.

Burada bu çelişkilere iki örnek verilecektir. Birinci örnek, Hunların çok eski zamanlardaki atalarını anlatımda ortaya çıkar. *Şi Ci* ve *Han Şu*, Hunların tarihini en eski devirlerden beri anlatarak getirirler. Bu olayların bir yerinde M.Ö. 636 olayları sırasında *Şi Ci*'de şu metin görülür:

“(Rong ve Di’ler) Merkezî Ülke’yi çok zor durumda bıraktılar. Merkezî Ülke onlardan nefret etti. Eski şairler şu şekilde şarkılar yazdılar: ‘Rong ve Di’lerle mücadele edilmesi gerekir’, ‘Şien-yün’leri sürüp çıkarttık; Tay-yüen’e kadar geldik’, ‘Savaş arabalarımızla gümbür gümbür çıktık, kuzeyde kaleler inşa ettik’”.⁹

Burada anlatılan olay, Rong ve Di olarak nitelenen yabancıların M.Ö. 636’da o zamanki Çin devleti Cou’nun başkentini ele geçirmeleridir. Aynı şiirler *Han Şu*’da ise şu şekilde görülür:

“Yi Wang’ın torununun oğlu Şüen Wang zamanında, verilen emirle taarruza geçen orduların başarı kazanması üzerine şairler ‘Şien-yün’leri sürüp çıkarttık; Tay-yüen’e kadar geldik’, ‘Savaş arabalarımızla gümbür gümbür çıktık, kuzeyde kaleler inşa ettik’ şeklinde övücü sözler söylemişlerdi.”¹⁰

Olayın geçtiği devir Şüen Wang’ın saltanat zamanıdır ki bu da M.Ö. 827 – M.Ö. 782 arasına tarihlenir. Burada da anlatılan olay, Söz konusu tarihler arasında Cou devletinin yabancılar karşısında kazandığı başarılarıdır.

Görüldüğü gibi iki kaynakta aynı şiirlerin farklı olaylar için söylendiğinden bahsediliyor. *Şi Ci*’ye göre M.Ö. 636 hadiseleri üzerine, *Han Şu*’ya göre ise M.Ö. 827

8 M.A.N. Loewe, agm., s. 14-19.

9 *ŞC* 2882.

10 *HŞ* 3744; Onat-Orsoy-Ercilasun, *age.*, s. 2.

– M.Ö. 782 hadiseleri üzerine bu şiirler söylenmiş. Anlam incelemesine girersek “Şien-yün’leri sürüp çıkarttık; Tay-yüen’e kadar geldik” ve “Savaş arabalarımızla gümbür gümbür çıktık, kuzeyde kaleler inşa ettik” mısralarının bir zafer sonrası söylenmiş olması gerekir. Metinlere baktığımızda *Şi Ci* metni bir hezimet, *Han Şu* metni ise başarıyı anlatmaktadır. Dolayısıyla burada *Han Şu* kaydının anlam açısından daha bütünlük olduğu ve doğruya daha yakın olduğu görülür.

Bunun gibi bir örnek de Çin’in önemli generallerinden Oş Generalinin hikâyesinde vardır. *Şi Ci*’ye göre Oş Generali, M.Ö. 97’de Hunlara saldıran komutanlar arasında en önemlilerindendir. Hunlarla yoğun savaştan sonra geri çekilir. Ancak, Çin’de ailesinin ceza aldığını duyunca Hunlara sığınır.¹¹ *Han Şu*’ya göre de M.Ö. 97’de Hunlara saldıran komutanlar arasında en önemlilerindendir. Yine Hunlarla yoğun savaştan sonra geri çekilir. Ancak *Han Şu* metninde devamla Oş Generalinin M.Ö. 90’da da Hunlara saldıran orduların başında olduğu yazılıdır. İşte bu savaş sırasında Çin’de ailesinin ceza aldığını duyar ve Hunlara sığınır.¹² Böylece *Şi Ci* metninin sonunda fazla özetleme sebebiyle iki savaş olduğu anlaşılmaz. *Han Şu* metnine bakıldığında aslında Çin’in iki farklı saldırısı vardır ve Oş Generali ikincisi sırasında Hunlara sığınmıştır.

Kaynaklarda Atlama ve Kesintiler

Çin kaynaklarında aradığımız aklımıza gelen her soruya cevap bulabileceğimizi düşünmemek gerekir. Bu durum kaynakların niteliği ve yazılış amaçlarıyla ilgilidir. Yukarıda da belirtildiği gibi Çince kaynakların bize Türkler hakkında bilgi vermek gibi bir amacı yoktur. Burada örnekleme olarak ele aldığımız hanedan tarihlerinin amacı, önceki hanedanı anlatmak yoluyla kendi hükümlerinin meşruiyetini ispatlamaktır. Dolayısıyla kaynakların ana anlatım bölgeleri ve dikkat kesildikleri noktalar Çin’deki hadiselerdir. Türkler ve diğer yabancılarla ilgili bilgiler ancak Çin’i ilgilendirdiği kadar verilmiştir. Kısacası, Türkler ne zaman Çin’le daha çok temas etse, anlatım o zaman daha ayrıntılı hâle gelir. Ne zaman Çin’den uzak bir noktaya gitse veya Çin’le temasları azalsa o zaman anlatımda kopukluklar olur.

11 ŞC 2918. Pulat Otkan, bu metni dilimize kazandırmıştır. İlgili kısımda Oş Generalinin Hunlara teslim olma tarihini M.Ö. 90 olarak parantez içinde doğru bir şekilde belirtmiştir. Ana metinde ise M.Ö. 97’den sonra bir tarih verilmemiştir, yani ana metinden bu tarih çıkmamaktadır. Otkan, metinde yanlış anlaşılma olmasın diye bu bilgiyi ek bir bilgi olarak vermeyi uygun görmüş. Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları’na (Shi Ji) göre Hunlar*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 92-93.

12 HŞ 3778-3780; Onat-Orsoy-Ercilasun, *age.*, s. 36-40.

Yine bunun gibi bazen kaynaklar Çin içi hadiselerle çok yoğunlaştıkları zaman da komşu milletlerin anlatımında bir zaaf meydana gelir.

Bu durumlara en bariz örneklerden biri Hunların birinci bölünmeden ve vassallıktan sonra yeniden yükselişe geçtikleri dönemin anlatımıdır. Miladın ilk yıllarına denk gelen bu dönemde Çin'de mevcut hanedan yerinden edilmiş, başa Wang Mang adında biri geçerek yeni devlet kurduğunu ilan etmişti. Bu sırada Hunlar sadece bağımsız olmakla kalmamış, yeniden yükselişe de geçmişlerdi. Sonra Çin, büyük bir karışıklık içine düştü ve Wang Mang ortadan kaldırılarak eski hanedan ihya edildi. Ancak bu sırada da kaynağın anlatımı bitmektedir.¹³ Çünkü bunları anlatan *Han Şu*, Han hanedanının 25-220 arasına denk gelen ikinci döneminde yazılmıştı. Amacı Han hanedanının M.Ö. 206 – M.S. 9 arasında denk gelen ilk dönemini, sonra 9-23 arasına denk gelen Wang Mang dönemini, sonra da 23-25 arasına denk gelen Ging-şi dönemini anlatmaktı. Amaç, kendi yazıldığı dönemdeki hâkimiyeti meşrulaştırmaktı. Bu sebeple Wang Mang gasp olarak nitelendirildi. Han ailesinden gelmesine rağmen Ging-şi'nin da duruma hâkim olamadığı ve ülkenin iç savaşa sürüklendiği yazıldı. Böylece M.S. 25'te başa geçen ve Han sülalesinden olan Guang-wu ve onun soyunun ülkede dirlik ve düzeni sağladığı ihsas ettirilir.

Han Şu'dan sonraki kaynak olan *Hou Han Şu* ise Hunlarla ilgili olarak dikkatini M.S. 46'da gerçekleşen ikinci bölünme sonrasına vermiştir. Zaten Hunlara ayırdığı bölümün adı da Güney Hunlarıdır. Bu bölümün başlangıcında ilk satırlarda M.S. 46'da güneye gidip Çin'e bağlılık bildiren Güney Hun lideri tanıtılmaktadır. Sonra kaynak kısa bir geçmişe dönüş yaparak 25'li yıllardan itibaren olayları anlatmaya başlar. Ancak bu kısımda 25 ve 30 yılları arasındaki olaylar, topu topu 1,5 satırla anlatılır. 30 ve 45 yılları arasının anlatımı 7,5 satırdır. Burada anlatılan olayların artık *Han Şu*'dakilerle hiç alakası yoktur. Burada artık güçlenmiş olan Hunların Çin'in iç işlerine karışmaya başladıkları ve Çin tahtında hak iddia eden bir komutanı destekledikleri anlatılmaktadır¹⁴. Sonra ise 46 yılı sonrasındaki olayları anlatmaya geçer. Yukarıdaki tablo hatırlanırsa *Hou Han Şu* yazımının Hunların ikinci devresinin başlangıcına dört asırlık bir uzaklığı olduğu görülür.

Miladın ilk yılları ile ilgili bu iki kaynağın karşılaştırılmasında da görüldüğü gibi kaynakların yazım amaçları bizim sorularımızdan farklı olduğu için her zaman buralarda aradığımızı bulamayabiliriz.

13 *HŞ* 3817-3829; Onat-Orsoy-Ercilasun, *age.*, s. 77-92. Konuralp Ercilasun, "Hunların Birinci Bölünüş Devresi üzerine bir İnceleme", *Gazi Türkiyat*, Güz 2014-15, s. 28-29.

14 *HHŞ* 2940; Ercilasun, *agm.*, s. 29.

Kültür Farklılığından Doğan Yanlış Anlamalar

Çin kaynakları yabancı milletler hakkında bilgi verirken mümkün olduğu kadar doğru bilgi vermeye çalışırlar. Fakat nihayetinde aşamadıkları bir kültür bariyerinin de olduğunu kabul etmek gerekir. Çin halkı, toprağı kazıp ürün yetiştirerek bitkisel tarım yapar. Bunun için toprakta kalıcılaşır ve evler inşa eder. Bu hayat tarzı Çin kültürünün en temel unsurlarından biridir. Çin'in bozkırdaki komşuları Türkler ise hayvan yetiştirirler, toprağı kazmazlar ve ev inşa ederek toprağı bağımlı hâle gelmezler. Türk kültürünün de temel unsurlarından birini bu hayat tarzı oluşturur. Dolayısıyla birbiriyle komşu yaşamasına ve sürekli ilişki içerisinde olmasına rağmen birbirinden çok farklı iki kültür dokusu vardır. Bu farklı kültür dokusu sebebiyle komşu millet hakkında bilgi verirken bazı yanlış anlamalar olması son derece normaldir.

Bu tip örneklerden birini Hunların hükümdarı unvanında görüyoruz. Çin kaynağı, Hun hükümdar unvanını Çing-li Gu-tu olarak vermektedir. Bu unvanın Çin'deki Gök'ün Oğlu unvanına karşılık geldiğini belirttikten sonra kelime kelime açıklamaya geçer. İki unvan da iki kelimedenden oluştuğu için doğrudan kelimeleri eşleştirerek Çing-li'nin Gök (Tengri), Gu-tu'nun da oğul anlamına geldiğini yazar.¹⁵ Hâlbuki gerek Hunlardaki uygulamalardan gerekse bozkırda Hunlardan sonra da yüzyıllarca devam eden pratikten anlaşıldığı üzere ikinci kelime "kut" kelimesidir. Dolayısıyla Çin kaynağı, Hunlardaki hükümdar unvanını kendi alışık olduğu kültürün öğeleriyle açıklamış ve yanlışmıştır. Bozkırdaki "kut" kavramına nüfuz edememiştir.¹⁶ Kendisi için yabancı olan bir kültürü anlama çalışmasında bu tip hatalar görülebilir. Bunlar dikkate alınarak kaynaklar kullanılırken kaynakların cümlelerini olduğu gibi doğru kabul ederek değil, bağlamı ve uygulamaları kontrol ederek tenkitli bir şekilde çalışmakta fayda vardır.

Sonuç

Sonuç olarak Çince kaynaklar tarihimizin ilk devirleri için yegâne yazılı kaynaklardır ve verdikleri bilgiler çok değerlidir. Ancak bütün tarihî çalışmalarda olduğu gibi burada da kaynakları iç tenkit, dış tenkit ve yorumlama süreçlerinden geçirmek gerekir. Kaynaklarla uğraşırken karşılaşılabilecek problemler arasında kısmi veya külli kayıplar, kaybedilen parçaların sonradan ikamesi, metin karışıklıkları,

15 HŞ 3751; Onat-Orsoy-Ercilasun, *age.*, s. 7.

16 Bu konuyu ayrıntılı olarak başka bir bildiri de incelemiştım. Bk. Konuralp Ercilasun, "Bozkır Halklarında Hâkimiyet Düşüncesinin Dile Yansıması: Tengri-kut Çanyü", *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, Afyonkarahisar, 2010, s. 89-93.

anlatılan olayların yazım tarihine uzak olması, kaynakların yazım amacının bizim sorularımızdan farklılığı, Çin dünya görüşü ile yazılması, olay anlatımlarında kesintiler ve muğlaklıklar bulunması ile kaynakları kaleme alanların yabancı kültürleri bazen anlayamaması gibi meseleler bulunmaktadır. M.S. 6. yüzyıldan itibaren bir ölçüde başka kaynaklarla karşılaştırma imkânı vardır. Ancak, öncesi için faydalanırken tenkitli ve yorumlu faydalanmak gerekir. Bu tenkit ve yorumlar sırasında Çince kaynakların farklı farklı yerlerde aynı olayları anlatması da bizim için avantajdır. Böylece Çince kaynakları kendi içinde de karşılaştırmak da bize önemli yararlar sağlar.